

М.Ж. Спанов^{1*}, Р.Е. Джуншеев², М.С. Жолдыбаева¹

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан;

²М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан

(E-mail: Meir_filosof27@mail.ru; zhunshev@gmail.com; Madina.zholdibayeva@mail.ru)

Философияны жүйелік талдаудағы рефлексивті оқыту

Философияны жүйелік талдаудағы рефлексивті оқыту — білім алу үдерісін тереңдетіп, философиялық білімді жан-жақты және сыни тұрғыдан қабылдауға бағытталған маңызды әдіс. Бұл әдіс студенттердің тек философияны теориялық тұрғыдан меңгеруін ғана емес, сонымен қатар өздерінің ойлау және танымдық процестерін талдап, өзгертуін қамтамасыз етеді. Рефлексивті оқыту философияны терең түсініп, оны жүйелі түрде талдауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде студенттердің жан-жақты дамуына ықпал етеді. Авторлар философияны жүйелік талдауға рефлексивті оқытудың философиялық тұжырымдамаларын сыни және көп қырлы көзқарасты дамыту арқылы философиялық білімді тереңдетуге бағытталған әдіс ретінде қарастырған. Студенттерге философиялық теорияларды меңгеру ғана емес, сонымен қатар өздерінің ойлау процестерін білуге және сыни тұрғыдан талдаудағы рефлексиялық тәсілдің маңыздылығы көрсетілген. Рефлексиялық оқыту философиялық білімнің интеграциясына ықпал етеді, әртүрлі философиялық бағыттар арасындағы қатынастарды анықтауға және талдауға мүмкіндік береді, сонымен қатар философиялық мәселелерді түсіну көзқарасын кеңейтеді. Мақаланың мақсаты сыни ойлауды, философиялық ұғымдар мен мәселелерді терең қабылдауды дамытуға бағытталған философияны жүйелі талдауды оқытуда рефлексивті тәсілді қолдануды зерттеу, негіздеу және философияның теориялық және практикалық негіздерін жүйелі түрде түсінуге бағытталған рефлексивті оқытудың тиімділігін, сондай-ақ оның студенттердің сын тұрғысынан ойлау дағдыларын жетілдірудегі рөлін айқындау.

Кілт сөздер: философия, оқыту, рефлексия әдісі, инновация, бағалау, талдау, когнитив, метакогнитив, сыни ойлау, логика, диалектика.

Kіріспе

Рефлексивті оқыту — оқытушылардың өздерінің педагогикалық тәжірибелері туралы ойланып, өз тәжірибелерінен сабақ алу процесі. Рефлексияның бұл түрі оқытушыларға өз сабақтарында не жақсы жұмыс істейтінін және нені жақсартуды қажет ететінін көруге мүмкіндік береді. Рефлексивті оқыту сонымен қатар оқытушыларға оқытудың студенттерге қандай әсер ететінін түсінуге көмектеседі. Рефлексивті оқытудың мысалдарына басқа оқытушыларды бақылау, педагогикалық тәжірибе туралы жазбалар жүргізу және оны қалай жақсартуға болатыны туралы оқу және өзін-өзі жетілдіруге қол жеткізу үшін студенттерден кері байланыс сұрау жатады. Тарихи тұрғыдан рефлексивті оқыту 1930 жылдардан басталады, сол кезде әйгілі философ Дьюи рефлексивті ойлауды «оны қолдайтын негіздер мен одан әрі тұжырымдар тұрғысынан кез келген сенімге немесе білімнің болжамды түріне белсенді және мұқият қарау» деп анықтады [1; 27]. Шонның рефлексияны тәжірибеден алынған білім ретінде сипаттады және оқытушыларды рефлексиямен айналысатын практиктер ретінде таныстырды. Содан бері рефлексия педагогикалық білім беруде ерекше назар

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: Meir_filosof27@mail.ru

аударды және оқытушылардың кәсіби дамуының негізгі құрамдас бөлігі болып саналады. «Рефлексия» термині адамдар мен оқытушылар арасында әр түрлі мағына ие. Лабоски рефлексияның анықтамаларын зерттеуде ол бұл анықтамалардың қарама-қайшы екенін анықтады деп мәлімдейді. Сонымен қатар, рефлексивті оқыту бағдарламаларының барлық аспектілерін қамтитын бірыңғай анықтама. «Рефлексия» термині рефлексияның табиғаты және оның педагогикалық білім берудегі маңызы туралы мәселелерді қамтиды [2; 14]. Мысалы: «рефлексиялық оқыту», рефлексиялық практика, оқытушы зерттеуші, шешім қабылдаушы, проблеманы шешуші ретінде, рефлексиялық ойлау, зерттеуге бағытталған білім беру, рефлексия іс-әрекетте және оқытушы кәсіби маман ретінде. Рефлексивті ойлау рефлексиялық әрекеттерді тудыруы мүмкін және осы мағынада шетелдік ғалымдар рефлексияның неғұрлым толық анықтамасын береді, ол белгілі бір процесті қажетті нәтижелермен сипаттайды: «саналы, ойластырылған, мақсатпен байланысты процесс. Бағалау сұрақтарын қою, осы сұрақтарға жауап беру процедураларын таңдау, нәтижелерді бағалау және тиісті шешімдер қабылдау сияқты рефлексиялық процестер когнитивті түсіну мен метакогнитивті хабардарлық пен бақылауға әкелуі мүмкін».

Ричардс пен Локхарт оқытудың рефлексивті тәсілін оқытушылар анықтайтын әдіс ретінде анықтайды: оқу деректерін жинайды, олардың көзқарастарын, сенімдерін, болжамдары мен оқыту әдістерін зерттейді және алынған ақпаратты оқытуды сыни тұрғыдан түсіну үшін негіз ретінде пайдаланады. Рефлексиялық ойлау көбінесе сыни ойлаумен теңестіріледі, ал басқалары оны логикалық ойлаудың бір түрі ретінде қарастырады. Сыни тұрғыдан ойлау гуманитарлық пәндерді оқытуда өте маңызды орын алатынын атап өткен жөн. Дьюи «рефлексивті ойлау әдетте практикалық мәселелерді шешуге бағытталған, шешімдерге қол жеткізілмес бұрын күмән мен шатасуға мүмкіндік береді» деп тұжырымдайды [3; 102]. Дьюи рефлексияның осы маңызды функциясын «рефлексиялық тәжірибеге қатысу проблемаларды шешу және мағынаны қайта құрылымдау процесін қамтиды» деп қабылданады. Оқытушының ойлауының тағы бір қызықты мысалы, сол зерттеушілер ашқан іс-әрекеттегі рефлексияның бір түрі «көңіл-күйді бағалау» ретінде сипатталды. Рефлексия ұғымына тағы бір маңызды үлес Ван Манненнің «Рефлексия деңгейлері» еңбегі. Ван Маннен рефлексия мен теория үш деңгейде жүреді: техникалық, практикалық және сыни. Техникалық деңгей, мысалы, сыныпта тәртіпті сақтау немесе студенттерге тұжырымдаманы түсінуге көмектесу сияқты мақсаттарға жетуде табысқа жету туралы ойлаумен байланысты. Практикалық рефлексия іс-әрекеттің, құндылықтардың және болжамдардың қалай байланысты екендігімен байланысты: мысалы, оқытушылар оқытудың кез келген аспектісін таңдап, оған ой жүгіртеді. Керісінше, сыни рефлексия оқытушылар мен студенттерге, олардың күш-жігерін әлеуметтік және институционалдық құрылымдар қалай қалыптастыратынын көруге мүмкіндік береді. Олар сондай-ақ олардың оқытуында қолданылатын идеологиялардың студенттердің мүдделеріне қаншалықты қайшы келетінін анықтай алады. Бұл рефлексияның нәтижелері оларды білім беру жүйесінің процестері мен идеологияларына қарсы тұруға итермелейді.

Әдіснамасы

Мақала жазу үшін шындықты белгілі жалпы принциптерге немесе жалпылауға негізделген нақты ережелерге келу дедукция әдісін, нақты ережелер негізінде жалпылауға келу индукция әдісін, белгісіз тақырыпты белгілі тақырыпқа ұқсастықпен түсіндіруде аналогия әдісін, талдау мен синтез, герменевтикалық, диалектикалық әдіс пен гипотетикалық-дедуктивті әдісті және жана, ерекше және шығармашылық шешімдерді құруда репродуктивті әдістерді тиімді қолданылды.

Талқылау

Рефлексиялық механизмдердің рөлін анықтау және философияны игеруге ықпал ету қабілеттерді дамытудағы негізгі міндеттер. Бұл мәселелерді шешуде екі ойды ескеру қажет. Біріншіден, рефлексивтілік субъективтіліктің негізгі элементі ретінде оның құрылымының бөлігі болып табылады. Осылайша, оқу іс-әрекетінде рефлексивтіліктің қалыптасу процесін терең зерттеу қажет. Рефлексия студенттерге жоғары психикалық функцияларды алуға көмектеседі. «Рефлексия» термині (латын тілінен аударғанда *reflexio* — «иілген арқа») адамның қызметі мен ішкі өміріндегі алғышарттар мен жағдайларды түсінуді, бағалауды білдіреді [4; 15]. Философияда рефлексия әртүрлі жолдармен анықталады. Рефлексивті оқытудың бастауы Джон Дьюи «рефлексивті зерттеу» тұжырымдамасы. Дьюи студентті сұрақ қоюшы және оқуда белсенді қатысушы ретінде қарастырды. Мун рефлексиялық тәжірибені қабілеттер және сыни қабылдауды көрсететін дағдылар позиция,

проблемаларды шешуге бағдарлау немесе ақыл күйі «жиынтығы» деп анықтады. Зайхнер мен Листон оқытушылар мен студенттер рефлексия кезінде әртүрлі критерийлерді анықтай алады деп сендірді. Зейхнер мен Листон ұсынған білім беру стандарттарын қолдана отырып, оқытушылар оқыту мен білімді игеру процесіне әсер етеді және олар әртүрлі білім беру мақсаттарының құндылығына сендіре алады. Ағылшын философы Джон Локк рефлексияны ерекше танымның қайнар көзі ретінде анықтады, мұнда бақылау сананың ішкі әрекетін білдіреді, бірақ сезім объектісі сыртқы заттар. Неміс философы Готфрид Вильгельм Лейбниц үшін рефлексия — біздің ішімізде болып жатқан оқиғаларға назар аударған кезде сезінетін жағдай. Карл Юнг рефлексияны идеялар тұрғысынан тұжырымдауға тырысты. Ол идеяларды сырттан алған әсерлерге рефлексия ретінде анықтады.

Рефлексия туралы осы алуан түрлі көзқарастарды ескере отырып, рефлексия тұтастай алғанда оның ішкі әлемімізге бағдарлануымен сипатталады деген қорытынды жасау керек.

Рефлексияның табиғатын және оның когнитивті қабілеттердің дамуындағы рөлін жақсы түсіну үшін жеке психикалық процестердің және олардың нәтижелерінің көрінісі жүзеге асырылатын ақыл-ой әрекетін талдауға жүгіну керек. Ұлы орыс ғалымы, философы және психологы Сергей Леонидович Рубинштейннің еңбектерінде психикалық процестің табиғаты тапсырманы орындауға бағытталған әрекетте анықталады. Тапсырма жеке тұлғаның психикалық қызметінің мақсатын қамтиды, ол осы мақсат қойған шарттармен байланысты. Мақсатқа жетуге немесе тапсырманы орындауға бағытталған кез келген субъектінің ойлау әрекеті субъектінің кейбір мотивтеріне негізделген. Кез келген ойлау процесінің бастапқы нүктесі әдетте проблемалық жағдай. Адамның ойы оны бір нәрсені түсіну қажеттілігі басқарған кезде ғана әрекет етеді. Проблемалық жағдай немесе сұрақ, тосын сый немесе таңдану немесе қарама-қайшылық ойлауды психикалық процесс ретінде бастайды. Адамның ойлау процесіне қатысуы проблемалық жағдаймен анықталады. Ойлау әрқашан мәселелерді шешуге бағытталған. Осы ойларға сәйкес, ойлаудың басталуы оның аяқталуын білдіруі керек деп болжауға болады. Осылайша, мәселені шешу ойлау процесінің туа біткен аяқталуы. Егер мақсатқа қол жеткізілмесе, субъект көңілі қалады немесе сәтсіздікке ұшырайды. Іс-әрекеттің немесе әрекеттің мазмұнын байыту үшін ойлау саналы немесе бейсаналық түрде қабылдануы мүмкін психикалық мазмұнмен жұмыс істейді. Бұл жұмыс интеллектуалды операциялар арқылы жүзеге асырылады. Процесс мотивтермен, мақсаттармен, сондай-ақ бағдарламалаумен, шешім қабылдаумен, процестерді тексерумен және бақылаумен сипатталады.

Ойлауды психикалық процесс ретінде талдай отырып, рефлексияны ойлаудан алып тастағанда, ол жойылуы мүмкін екенін көрсету заңдылық. Осылайша, рефлексияны ойлаудан оқшауланған жеке процесс ретінде қарастыру мүмкін емес. Ойлау — ойлаудың өзі емес (бұл ойлау туралы ойлау емес). Ол ойлау субъектісінің психикалық функциясы ретінде әрекет етеді және ол үшін маңызды мәселені шешеді. Субъект ақыл-ой әрекетін ұйымдастыра отырып, мәселені шешу процесін біледі және нәтиже идеясын басшылыққа алады. Мәселе ойлау арқылы шешілетіндіктен, субъект мәселені шешуге байланысты ойлар барысын біледі. Осылайша, субъект өз ойларының барысын ұйымдастыруға және оларды тапсырма шарттарына сәйкес басқаруға үйренеді. Рефлексивтілік — ойлауды бағыттау, ұйымдастыру және басқару арқылы кез келген қызметті сәтті жүзеге асыруға ықпал ететін жеке қасиет. Адам тапсырманың орындалуын және өз ойларының барысын рефлексивтілік арқылы басқарады. Рефлексияның бұл түрі оның объектісі және онымен әрекеттесу әдістері туралы білімге қатысты.

Рефлексия ұғымын бірінші болып ежелгі грек философтары енгізді. Олар адамның өзін-өзі тануындағы рефлексияның мақсатын көрді. Сократ адамның ең маңызды міндеті ретінде өзінің танымдық қызметіндегі рухани белсенділігін тануды қарастырды. Платон өзін-өзі танудың маңыздылығын өзін-өзі тану деп анықтаған парасаттылық сияқты ізгілікті тәрбиелеуге байланысты атап өтті. Аристотель рефлексияны білім мен білім пәнінің, яғни ой мен ойдың бірлігін ашуға қабілетті Құдайдың ақыл-ойының қасиеті деп таныды. Платонда «білім туралы білім» жөнінде айтылған, Аристотель «ойлау туралы ойлау» жөнінде айтады, ол үшін жалпы рухани қызметтен туындайтын бақытты талқылауға байланысты: «Егер көрген адам көргендерін қабылдап, естігендерін естіп, серуендеп жүргенде не болып жатқанын қабылдаса, ал қалғанының бәрі біздің белсенді екенімізді қабылдаса, онда біз шынымен қабылдайтын нәрсені қабылдаймыз және ойлаймыз деп түсінеміз: ал біз қабылдайтын және ойлайтын нәрсе біз үшін өзіміздің бар екендігіміздің белгісі». Ақырында, рухтың өзін-өзі қалпына келтіруі, грек тілінде *epistrophé*, неоплатонизмнің орталық тұжырымдамасына айналады. Орта ғасырларда *epistrophé* алғаш рет аударылды, *reditio* яғни қайта өрлеу, қайтару немесе *conversio*, кері қайтару деген ұғыммен ұштасты. Сонымен қатар, Томас

Аквинский де рефлексияны қолданды. Көптеген қарама-қайшы рефлексия теориялары Декарттың метафораларынан кейін пайда болды. Алайда, Лейбництің анықтамасы «Рефлексия — ойлаудан басқа ештеңе емес», декарттық дәстүр үшін ерекше назар аударды. «Рефлексия — бұл бізде бар нәрсеге назар аударудан басқа ештеңе емес» консенсусқа қол жеткізуге қабілетті деп саналған. Гуссерль консенсусқа қол жеткізуге қабілетті деп есептелді. «Демаркациялар осы негіздер негізінде пайда болды, олар «рефлексияны» интроспекцияның басым психологиялық тұжырымдамасынан көбірек ажырата бастады. Ағылшын тіліндегі «рефлексия» және француз тіліндегі «қайта түсіндіру» XVII ғасырда жаргон терминдері ретінде қалыптасқаннан кейін, Джон Локктың рефлексияны сыртқы заттарды «қабылдау, ойлау, күмән, сенім, ақтау, білім, тілек» сияқты өз жанымыздағы процестерді, соның ішінде «қанағаттану немесе қанағаттанбау» сезімдерін ажыратады деп есептеді: «Оларды түсіну және өзімізге қарау арқылы біздің санамыз белгілі бір идеяларды, сондай-ақ сезімдерімізді қоздыратын денелерден алады. Әркімнің идеялардың бұл көзі тек өз бойында болады және біз мұнда ешқандай мағына туралы айта алмаймыз, өйткені оның сыртқы объектілерге ешқандай қатысы жоқ, дегенмен ол сезімге өте ұқсас және оны ішкі мағына деп атауға болады. Мен бұл дереккөзді сезім деп атайтындықтан, мен оны атаймын: өзін-өзі қабылдау, рефлексия дер едім» [5; 253]. Рефлексия жеделдікті жоғалтуды білдіреді деген идея алғаш рет Франсуа Фенелонда кездеседі және оны негізінен Жан-Жак Руссо таратқан: «рефлексия күйі табиғатқа қайшы келеді». Иоганн Готфрид Гердер рефлексия тілге байланысты екенін атап өтті: тек ол ақыл ойлай алатын «сезім мұхитындағы» жеке сәттерді түсіруге мүмкіндік береді. Адамдар бұрын қол жеткізген нәрсеге қайта оралғандықтан, олар кеңейіп, жетілдірді, Гердер үшін идеялар тарихы ақыры «рефлексияның жеке контексті» ретінде пайда болады. Иммануил Кант рефлексия тұжырымдамаларын «таза ақыл-ой сынының» трансцендентальды аналитикасына қосымшада қарастырады. Иоганн Готлиб Фихте өзінің 1794 жылғы ғылыми теориясын «абсолютті өзіндік» екі негізгі қызмет түрі ретінде «рефлексия» мен «ұмтылыс» арасында ажыратады. Бірінші деңгейде олар «өзін-өзіне оралатын және өзін анықтайтын әрекет» ретінде жасайды. Әрі қарай «еркін рефлексия» арқылы бастапқыда әлі де байланысты болған нәрсе бөлініп, «жаңа формада, білім немесе сана түрінде қабылданады», нәтижесінде рефлексия «өзі үшін білім болу» болады, бірақ оның себебі неде, атап айтқанда оның еркіндігі мен бірлігі ешқашан толық елестетілмейді. «Рефлексияның маңызды негізгі заңы» білім әрқашан «осы және сол» формасын сақтайды, бұл «рефлексиядан кейінгі рефлексия» бірнеше рет «әлемге жаңа формада көріну» мүмкіндік береді. Шеллинг үшін «рефлексияны трансцендентальды идеализм жүйесінде» қабылдайды, онда «еркін рефлексия» қарапайым организмнен айырмашылығы эго-ны өзін-өзі тануға жетелейді. Рефлексия «аналитикалық», бірақ алда тұрған «синтетикалық интуицияны» білдіреді, онда қарастырылып отырған және қарастырылатын нәрсе бірдей. Шеллинг негізі Фихтені эго арқылы, эго туралы мәлімдемесімен «ешқашан сана шеңберінен шықпайды» деп сынайды. 1802 жылғы эсседе, Гегель жаңа философияны тұтастай алғанда «субъективтіліктің рефлексивті философиясы» деп анықтайды. Ол «Логика ғылымында» (1812-1816) және «Философия ғылымдарының энциклопедиясында» өзінің рефлексия тұжырымдамасын жасады. Гегель «болмысты» таза стихия ретінде және «болмыстан» ажыратады, оның «өзіндік анықтамасы» рефлексия. Рефлексия «болмыстың жеке басын» болжайды, бірақ сонымен бірге оны «болжайды». Демек, «сенетін рефлексиядан» басқа, «сыртқы» рефлексия бар, ол нақты болмыс, өйткені ол рефлексияның қойылғанынан туындайды, ол «өзінің сенімін жою» және «осы теріске шығарудан бас тартуда» операция жасайды. Сайып келгенде, «анықтаушы рефлексия» сену мен сыртқы рефлексияның біртұтас екенін көрсетеді, өйткені соңғысы «жеделдіктің имманентті көрінісінен» басқа ештеңе емес. Бұл «рефлексия анықтамалары» ретінде сәйкестікті, айырмашылықты және қарама-қайшылықты тудырады, нәтижесінде осы өрнектің қос мағынасында соңғы рефлексия «жоғалады». «Шексіз рефлексия «субстанция» сипатына ие «мәннен» Гегель логикасының дамуының үшінші кезеңі ретінде таза субъективті «тұжырымдамаға» әкеледі. Салада термин рефлексияны «тұжырымдайды», ол осы уақытқа дейін тек болмыстан болмысқа «қозғалысты» құрады. Гегель осы «жалпы рефлексиядан» «Рух феноменологиясында» дамытқан «сана рефлексиясын» және қабылдау фактілерін әр түрлі тұрғыдан қарастыратын «нақты түсіну рефлексиясын» ажыратады. Абсолюттің пайда болуын сипаттайтын оның философиясының жалпы процесінің бөлігі ретінде ол адамның болмысы мен санасын «рефлексия деңгейі» ретінде анықтайды.

Гегельдің айтуы бойынша, Джейкоб Фридрих Фриз рефлексияның пайда болуын бір жағынан «ақыл-ойды тікелей білуден» іздеді, екінші жағынан оны эмпирикалық түрде «ішкі өзін-өзі бақылау» қабілеті ретінде анықтады. Нәтижесінде рефлексияның өзі эмпирикалық тақырып ретінде

карастырылатын «психологиялық» тәсілге тенденциялар күшейе түсті. Керісінше, Франц Brentano «ішкі қабылдау... ешқашан ішкі бақылау бола алмайды», бірақ тек бақылаулармен бірге жүреді. Эдмунд Гуссерлдің феноменологиясы осы түсінікке негізделген: Гуссерл рефлексияда «жалпы сананы тануға арналған сана әдісі» деп санайды. Ол үшін қатаң ғылыми философияның пәні тек сананың мазмұны бола алатындықтан, оның «әмбебап әдіснамалық функциясы» бар деп есептейді. Ол рефлексияның біртіндеп тәртібін тұжырымдайды, өйткені «рефлексия — бұл тағы бір тәжірибе, сондықтан жаңа рефлексияға негіз бола алады, сондықтан шексіздікке дейін», сол арқылы бұрын бастан өткерген фактілерге жазылады. Ақыр соңында, «таза мен» шындыққа айналады. Герменевтиканың Г. Гадамер, П. Рикер, К. Ясперс сыңайлы өкілдері рефлексияның негізгі функциясын мағынаны түсіндіру мен негіздеуде деп қарастырады, рефлексияны мағына мен «мен» арасындағы қатынас ретінде анықтайды. Экзистенциализм философиясының өкілдері Ж.П. Сартр, М. Хайдеггер, С. Франк рефлексияда жаңа мазмұнды ашады: ол этикалық қасиетке ие, адамның ар-ожданының дауысына айналады және сананы басқаратын функцияға ие болады [6; 8]. М. Хайдеггер рефлексияны «мағыналы ойлау» ретінде адамның бойында кінә сезімін оятады, оны өзінің адамгершілік ұстанымын бағалауға, өзінің болмысының мақсатын анықтауға шақырады.

Сонымен, рефлексия — әртүрлі білім беру орталарында әртүрлі мазмұн салаларында кеңінен қолданылатын оқыту әдісі. Дьюидің сенімдеріне негізделген, рефлексия — бұл белсенді, үздіксіз, циклдік күй, онда адам өз сенімдерін қарастырады, уақыт өте келе оларға қайта-қайта оралады. Рефлексия жеке тұлғаларды тәжірибеге қайта оралуға және «өз тәжірибелерін тиімді әрекет стратегияларын әзірлеу үшін қолданыстағы әрекет теорияларын бағалау және қайта қарау үшін негіз ретінде пайдалануға» итермелейді. Кең мағынада рефлексия студенттерге арналған білім мен оқу тәжірибесінің ажырамас бөлігі ретінде қабылданады. Бұрын айтылғандай, рефлексия бір жақты сызықтық процесс емес; оны тәжірибенің белгілі-бір түріне және сыртқы тәжірибеге қарқынды назар аудару арасындағы айнымалы тоқпен салыстыруға болады.

Рефлексия әдетте студенттерден кідіртуді және өткен тәжірибе мен бар дәлелдер туралы ойлануды, болашақта не болатынын немесе не болуы мүмкін екенін бағалауды және шешуді талап етеді. Дьюи рефлексияны «кез келген сенімге немесе білімнің болжамды түріне белсенді, табанды және мұқият қарау» деп сипаттайды. Сыни тұрғыдан ойлауға өте ұқсас естіледі, солай емес пе? Рефлексия — сыни ойлау сияқты белсенді және қайталанатын процесс төмендегі сыни ойлау үлгісі.

Рефлексивті ойлау — студенттердің мүмкіндіктерін кеңейту үшін пайдалана алатын, оларға үкім шығаруға, идеяларды талқылауға немесе тіпті күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін және сыни тұрғыдан ойлауға мүмкіндік беретін тамаша құрал. Студенттердің әртүрлі нәтижелерін анықтау үшін рефлексивті ойлаудың әртүрлі әдістерін қолдану маңызды.

Бірінші стратегия — бірлескен оқыту стратегиясы, онда студенттер мәселені шешу немесе берілген оқу туралы сұраққа жауап беру үшін бірге жұмыс істейді.

Т: (ойланады) оқытушы мәтін туралы нақты сұрақ қоюдан бастайды. Студенттер осы тақырып бойынша білгендері немесе білгендері туралы «ойлайды».

Р: (жұп) әр студент басқа студентпен немесе шағын топпен жұптасуы керек.

Тақырып: (бөліседі) студенттер өз ойларын серіктесімен бөліседі. Оқытушы «бөлісуді» бүкіл топқа талқылауға дейін кеңейтеді.

Бұл стратегия студенттердің оқуды түсінуін жақсартуға бағытталған. Бұл сонымен қатар студенттерге оқудың белсенді қатысушылары болуға көмектеседі және пікірталастардан туындайтын ойларды жүйелеу тәсілі ретінде жазуды қамтуы мүмкін. Студент мәтінді оқып, содан кейін мәтінде не туралы немесе автор бөлісуге тырысатын идеялар туралы ойлануға бір минут бөлгенде пайдалы. Өз кезегінде герменевтикалық талдау жүргізуге де тиімді болмақ.

Екінші стратегия — студенттерге жаңа идеялар мен алдыңғы білім арасында байланыс орнатуға көмектесетін (қосылу — кеңейту — қоңырау). Сондай-ақ, бұл оларды қазіргі сұрақтарды, қиындықтарды талдауға, не үйреніп жатқандары туралы ойлауға итермелейді.

Жоғарыда сипатталған хаттама студенттерді метакогнитивті рефлексияға тартады, олардан тақырыпты бұрынғы түсінуімен байланысты идеялар мен ақпарат бөліктерін анықтауды сұрайды, содан кейін оларға осындай тақырып арқылы өздеріне қарсы тұру үшін ойлау тәсілдерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Үшінші және соңғы стратегия, бұл студенттерге мұқият бақылаулар жүргізуге және көргендеріне негізделген өз идеялары мен интерпретацияларын жасауға көмектеседі. Осы екі сұрақты бөліп, сіз не көресіз? ал сіз көргеніңіз туралы не ойлайсыз? Шын мәнінде, бұл процедура

студенттерге бақылаулар мен интерпретацияларды ажыратуға көмектеседі. Сонымен қатар, студенттерді тандануға және сұрақ қоюға шақыру арқылы күнделікті жұмыс қызығушылықты оятады және студенттерге жаңа байланыстар орнатуға көмектеседі.

Сіз не көресіз? Қандай бөлшектер ерекшеленеді? (Осы кезде түсіндіруді емес, бақылауларды сұраңыз.)

Не болып жатыр деп ойлайсыз? Сізді осылай айтуға не мәжбүр етеді?

Бұл сізді не ойландырады? Бұл сурет сіздің алдыңызда қандай үлкен сұрақтар туғызады?

Бұл әртүрлі стратегиялар оларды қолданған сайын әртүрлі аспектілерді қалай шеше алатыны анық. Сондай-ақ, оқытушының оқушылардан қаншалықты оң жауап алатыны өте маңызды. Бұл олардың оқу процесінде бізге, оқытушыларға, біздің мамандығымызға қажет сияқты осы стратегияларды қажет ететіндігін анықтайды.

Рефлексия және рефлексивтілік — тиімді, сондай-ақ эмоционалды өсуді қамтамасыз ету үшін біз үнемі жасауымыз керек екі метакогнитивті процесс. Егер сіз кідіртпесеңіз және не істеп жатқаныңызды және оны қалай жасайтыныңызды терең ойламасаңыз, сіз өзіңіздің күшті және әлсіз жақтарыңыз туралы ешқашан біле алмайсыз. Оқытушы ретінде сізде рефлексивті ойлауды дамыту және өзін-өзі бағалау тәжірибесін жақсарту үшін қолдануға болатын бірнеше әдістер мен стратегиялар бар.

Рефлексиялық тәжірибені сыни қолдаудың құрылымы ретінде, сапа мен тереңдікті жақсартудың тәсілі мен әдісі ретінде қарастыруға болады.

Рефлексия феноменологиясы ежелден бері ойшылдардың назарын аударып келеді. Сонымен қатар, қазіргі ғылымдағы рефлексияның жалпы проблемасы өзектілігін жоғалтып қана қоймай, сонымен қатар ғылыми білімнің әртүрлі салаларында — философия, психология, педагогикада зерттеу объектісіне айналады. Оны зерттеу тарихы көбінесе адамның өзі туралы идеясының дамуымен сәйкес келеді. Рефлексия ұғымы оның тұжырымдамалық мәртебесі мен психологиялық бағдарламалар жүйесіндегі орнының белгісіздігімен сипатталады. Бұл рефлексия мәселесін зерттеу тәсілдерінің кеңдігі мен өзгергіштігінен туындайды. Рефлексия ұғымының өзі сөзбе-сөз аударғанда «артқа бұрылу» дегенді білдіреді.

Рефлексия — сіздің ішкі күйіңіз туралы ойлау, интроспекция. Рефлексия — күмән, қайшылықтарға толы рефлексия. Қазіргі педагогикада рефлексия дегеніміз — іс-әрекетті және оның нәтижелерін интроспекциялау. Рефлексия студенттерге алынған нәтижелерді тұжырымдауға, әрі қарайғы жұмыстың мақсаттарын қайта анықтауға, білім беру жолын түзетуге көмектеседі. Рефлексия мақсат қоюмен тығыз байланысты. Студенттің өз білімінің мақсаттарын қоюы олардың орындалуын және одан кейінгі рефлексияны — қойылған мақсаттарға жету жолдарын түсінуді қамтиды. Бұл жағдайда рефлексия тек нәтиже ғана емес, сонымен қатар жаңа білім беру қызметі мен мақсат қоюдың бастапқы буыны. Педагогикалық процестегі рефлексия функцияларына мыналар жатады:

- диагностикалық функция — педагогикалық процеске қатысушылар арасындағы өзара іс-қимыл деңгейін, осы өзара іс-қимылдың тиімділік деңгейін, жекелеген педагогикалық құралдарды анықтау;
- жобалау-модельдеуді, алдағы қызметті жобалауды, өзара әрекеттесуді, қызметтегі мақсатты көздейді;
- ұйымдастырушылық-өнімді қызмет пен өзара әрекеттесуді ұйымдастырудың тәсілдері мен құралдарын анықтау;
- коммуникативті-рефлексия оқытушы мен студенттің нәтижелі қарым-қатынасының шарты ретінде;
- семантикалық-педагогикалық процеске қатысушылардың санасында өздерінің іс-әрекеттерінің мағынасын, өзара әрекеттесу мағынасын қалыптастыру;
- мотивациялық-қызметтің бағыты мен мақсатты көзқарасын анықтау;
- түзету-педагогикалық процеске қатысушыларды өз қызметін, өзара әрекеттесуді түзетуге ынталандыру.

Рефлексия адамның ХХІ ғасырда қажет болатын үш маңызды қасиетінің дамуына ықпал етеді. Рефлексияның жіктелуі: мазмұны бойынша: ауызша және жазбаша, қызмет түрі бойынша: жеке, топтық, ұжымдық. Өткізу әдістері бойынша: сауалнама, сурет және т.б. Функциялары бойынша: физикалық (үлгерген-үлгермеген, оңай-қиын), сенсорлық (қызықты-қызықсыз, ыңғайлы-ыңғайсыз), интеллектуалды (мен түсінгенмен, қандай қиындықтарға тап болғанымды түсінбедім).

Сабақта рефлексияны ұйымдастыру әдістері

1. Көңіл-күй мен эмоционалды жағдайдың рефлексиясы: «Эмодзилер» ең оңай нұсқа: үш жүзді карталарды көрсету: көңілді, қайғылы, бейтарап.

2. Әр түрлі кескіндерді қолдану:

«Көңіл-күй букеті». Сабақтың басында студенттерге қызыл және көк түсті қағаз гүлдер таратылады. Тақтада ваза бейнеленген. Сабақтың соңында оқытушы: «егер сізге сабақта ұнаса және сіз жаңа нәрсе білсеңіз, вазаға қызыл гүлді бекітіңіз, егер сізге ұнамаса көк», – дейді.

«Сезім ағашы». Егер Мен өзімді жақсы, жайлы сезінсем, ағашқа қызыл алма іліп қоямын, егер жоқ болса, жасыл.

«Күн мен бұлт». Оқытушының қолында бұлт пен күн бар. Ол студенттерге көңіл-күйін бұлтпен немесе күнмен салыстыруды ұсынады. Түсіндіре отырып, егер жақсы көңіл-күй болса, күнді таңдаңыз, егер онша болмаса, онда бұлт.

Эмоционалды және көркем безендіру.

Іс-әрекеттің рефлексиясы оқу материалымен жұмыс істеу тәсілдері мен әдістерін түсінуге, ең ұтымды әдістерді іздеуге мүмкіндік береді. Рефлексияның бұл түрі үй тапсырмасын тексеру, жобалау жұмыстарын қорғау кезеңінде қолайлы. Сабақтың соңында осы рефлексияны қолдану сабақтың әр түрлі кезеңдеріндегі әркімнің белсенділігін бағалауға мүмкіндік береді. Оқу материалының мазмұнының рефлексиясы өткен материалдың мазмұнын түсіну деңгейін анықтау үшін қолданылады. Аяқталмаған ұсынысты, тезисті, афоризмді таңдауды, білімнің «өсуін» бағалауды және мақсаттарға жетуді қабылдау тиімді.

Аяқталмаған сөйлем принципі бойынша құрылған рефлексия.

Оқу сабағының соңында білім алушыларға келесі сөйлемдерді ауызша немесе жазбаша түрде аяқтау ұсынылады.

Опциялар:

«Бүгінгі сабақта мен түсіндім, білдім, түсіндім...»;

«Сабақтан кейін мен алғым келді»;

«Мен ақыл-ойды армандаймын»;

«Сабақта қарым-қатынас қандай болды?

- көңілді

- танымдық

- қызықты

- ойын

- ерекше

- қуанышты

- қызықсыз

Сонымен қатар, студенттерге шағын сауалнама ұсынылады, оның мазмұнын сабақтың қандай элементтеріне ерекше назар аударылатынына байланысты өзгертуге, толықтыруға болады. Сіз студенттерден өз жауабын дәлелдеуді сұрай аласыз.

1. Сабақта мен жұмыс істедім ...

2. Сабақтағы жұмыс ...

3. Мен үшін сабақ ...

4. Менің ойымша:

белсенді / пассивті

риза / риза емес

қысқа / ұзын

шаршамадыңыз / шаршадыңыз

жақсы / нашар

түсінікті / түсініксіз

пайдалы / пайдасыз

жеңіл / қиын

қызықты / қызықсыз

«Плюс немесе минус-қызықты» рефлексиясы

Жазбаша орындау үшін білім алушыларға үш бағаннан тұратын кестені толтыру ұсынылады.

«П» — «плюс» бағанында сабақта ұнағанның бәрі жазылады, жағымды эмоциялар тудырған ақпарат пен жұмыс формалары немесе оқушының пікірінше, оған қандай да бір мақсаттарға жету үшін

пайдалы болуы мүмкін. «М» — «минус» бағанында сабақта ұнамағанның бәрі жазылады, қызықсыз болып көрінді, дұшпандық тудырды, түсініксіз болып қалды немесе оқушының пікірінше, ол үшін қажет емес, өмірлік жағдайларды шешу тұрғысынан пайдасыз болып шықты. «Және» — «қызықты» бағанына студенттер сабақта білген барлық қызықты фактілерді және осы мәселе бойынша тағы не білгісі келетінін, оқытушыға арналған сұрақтарды жазады.

«Синквейн» рефлексиясы.

Сабақ соңында білім алушыларға зерттелген материал негізінде синквейн жазу ұсынылады.

Синквейн:

1-жол — синквейн мазмұнын анықтайтын бір кілт сөз;

2-ші жол — бұл ұғымды сипаттайтын екі сын есім;

3-ші жол — берілген тақырып шеңберіндегі әрекетті білдіретін үш етістік;

4-ші жол — тақырыптың мәнін немесе оған деген көзқарасын ашатын қысқа сөйлем;

5-ші жол — кілт сөздің синонимі (зат есім).

Синквейн тұжырымдама мен ақпаратты талдаудың, синтездеудің және жалпылаудың жылдам, тиімді құралы, ұғымдарды мағыналы қолдануға және қарастырылып отырған мәселеге деген көзқарасыңызды анықтауға үйретеді.

Бағалау баспалдағы:

Студенттерге баспалдақ ұсынылады, онда олар тапсырмаларды орындау кезінде сіз өзіңізді қоятын баспалдаққа күн қоюы керек.

«Бассейн»:

Ватманның парағына жүзушілер тақырыпты зерттеу кезінде студенттердің жағдайын көрсететін жолдармен бассейн салынған (ол бірден түсінбеушілікке батып кетті, қашықтықтың ортасында тұншығып қалды, мәреге дейін сенімділікпен жүзді, жеке рекорд орнатты және т.б.). Қатысушылар жүзушілердің бірімен оның жанына шартты белгі қою арқылы сәйкестендіреді.

Тақтада мынадай тіркестер жазылған:

Сабақ пайдалы, бәрі түсінікті.

Тек бір нәрсе түсініксіз.

Сіз әлі де жұмыс істеуіңіз керек.

Ия, үйрену қиын!

«10 балл»

Сабақтағы жұмысты позициядан 10 балдық шкала бойынша бағалау:

«Мен» 0 _____ 10

«Біз» 0 _____ 10

«Іс» 0 _____ 10

«Мен үшін бүгінгі философия сабағы ...»

Студенттерге жеке карточка беріледі, онда студенттің сабақтағы жұмысын үш бағыт бойынша сипаттайтын сөз тіркестерін атап өту қажет.

Сабақ.

1. қызықты

1. жұмыс істедім

1. материалды түсіндім

Мен сабақтамын

2. қызықсыз

2. қызықты

2. білгеннен көрі көбірек білдім

Қорытынды

3. бей-жай

3. басқаларға көмектестім

3. түсінбедім

«Пантомима»

Пантомимада студенттер өз жұмыстарының нәтижелерін көрсетуі керек. Мысалы, қолдар жоғары — риза, басы төмен — риза емес, бетіңізді қолыңызбен жабу — немқұрайлық.

Оқу пәнінің мазмұнының рефлексиясы

«Идеялар себеті»

Студенттер сабақ туралы өз пікірлерін парақшаларға жазады, барлық парақшалар себетке салынады, содан кейін оқытушы таңдаулы түрде пікірлерді оқып, жауаптарын талқылайды. Студенттер парақшалардағы пікірлерін жасырын түрде айтады.

«Ағаш»

Студенттер сабақ туралы өз пікірлерін ағаш жапырақтары түрінде қағазға жазады, сіз бірқатар сұрақтар ұсына аласыз, содан кейін оларды плакаттағы ағаш дайындамасына бекітіңіз.

Нәтижесі

Философияны оқытуда озық педагогикалық тәжірибені зерделей отырып, біз рефлексия кезеңдерінде философияны оқытуда жүйелі қолданудың айтарлықтай оң нәтижесі бар екенін анықтадық. Рефлексия әрбір қатысушы қол жеткізілген деңгейді бағалай отырып, мақсатқа қарай одан әрі қозғалыстарды өзі анықтай алатындығына байланысты білім беру процесінің сапасын арттыруды қамтамасыз етеді: студент білімді игерудің жоғары деңгейіне, оқытушы өзінің кәсіби шеберлігін арттыруға қамтамасыз етеді. Жүйелік рефлексия студенттермен бірге оқу сабақтарында өзара әрекеттесуді құрудағы жаңа бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді, яғни студенттердің белсенді қызметіне қосу арқылы олардың тиімділігін арттырады.

Философияны оқытуда рефлексияны қолдану, білім беру іс-шарасының кезеңдерінде ақыл-ой және практикалық іс-әрекеттің белсенділігін қамтамасыз етеді, бұл оқу материалын толық игеруге, жаңа білім мен дағдыларды тиімді және сапалы игеруге әкеледі.

Қорытынды

Философияны оқытуда рефлексияны қолдану студенттердің белсенділігін, тақырыпты талдау деңгейін, бейімделуі мен қайталауды қамтитын циклдік процесс. Адамның рефлексиясы келесі сабаққа тікелей әсер етеді, өйткені ол интроспекциядан кейін оларға белгілі бір түзетулер енгізеді. Философияны оқытуда рефлексияны қолданған кезде төмендегі сұрақтарға жауап беру арқылы, тақырыпты игеру деңгейін анықтауға болады. Ол үшін арнайы сұрақтарды парақтарға жазып дайындап қойып, сабақ барысында таратқан жөн.

Мен нені жақсы білдім?

Мен үшін не жаңа болды?

Бұл идеяны келесі уақытқа қалай бейімдей аламын?

Бұл сұрақтарға жауап беру тапсырманы өзгертуді, топтық жұмыстан жұптық жұмысқа ауысуды немесе сабақ тәртібін өзгертуді білдіруі мүмкін.

Рефлексивті оқытумен айналысатын оқытушы өзіне бірқатар сұрақтар қоюы керек, атап айтқанда:

Студенттер материалды жақсы түсінеді ме?

Олардың қандай қиындықтары бар? Олар немен байланысты?

Студенттер менің нұсқауларым мен міндеттерімді толық түсінеді ме? Егер жоқ болса, неге?

Студенттер, сайып келгенде, тапсырмада немесе іс-әрекетте сәттіліктің қандай болатынын түсінеді ме? Олар мұны өздері үшін білдіре ала ма?

Оларға қиындықтарды жеңуге көмектесу үшін не істей аламын?

Бұл сабақта не жақсы өтті? Неліктен?

Мен қандай қиындықтарға тап болдым? Неліктен?

Студенттер қаншалықты қызығушылық танытты және белсенді болды?

Мен басқаша не істей аламын?

Болашақ сабақтарда маған не көмектесетіні туралы осы тәжірибеден не білдім?

Оқытушының рефлексиясын көрсету және оларға жауап беру студенттерге тікелей әсер етеді, өйткені ол оқуын өзгертеді және бейімдейді. Бағалау модельдерін құру сіз жасаған әрекеттердің қажетті нәтиже бергенін білуге көмектеседі. Оқытуды рефлексивті басқару мұндай мінез-құлық үлгісін оқушының өмірінің басқа салаларына ауыстыруға мүмкіндік береді. Рефлексиялық тәжірибеге қажетті сыни, сындарлы және шығармашылық ойлауды дамытуға көмектесу қажет.

Рефлексиялық тәжірибе бірлескен әрекет болуы мүмкін: оны жалғыз жасаудың қажеті жоқ.

Жалпы, рефлексивті оқыту — негізгі дағды. Ол оқу процесіне неғұрлым тезірек енгізілсе, соғұрлым жақсы. Бұл әдіс қатысушы және сыни білім алушылар ұрпағын тәрбиелеу үшін өте қолайлы, ал ерте жастан бастап рефлексивті оқытуды енгізу студенттерге үнемі жетілдіріліп

отыратынына сенімділік алуға көмектеседі. Рефлексиялық тәжірибе техникасын меңгеру уақыты қажет етсе де, бұл сізге уақыт пен күш-жігерді үнемдейді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Dewey J. How We Think. D.C. Heath / J. Dewey. — 1933.
- 2 Калашникова О.В. Развитие педагогической рефлексии: Практик. руководство для студентов и начинающих учителей / О.В. Калашникова; науч. ред. Э.Ф. Зеер. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф. — пед. ун-та, 1998. — 40 с.
- 3 Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи; пер. с англ. Н.М. Никольской. — М.: Совершенство, 1997. — 208 с.
- 4 Проблемы рефлексии: Современные комплексные исследования / под ред. И.С. Ладенко. — Новосибирск: Наука, 1987. — 123 с.
- 5 Дж. Локк. Сочинения [в 3-х т.]: Т. 1 / Локк Дж.; ред.: И.С. Нарский, А.Л. Субботин; ред. 1 т., авт. вступит. статьи и примеч. И.С. Нарский; пер. с англ. А.Н. Савина. — М.: Мысль, 1985. — 621 с.
- 6 Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. — Псков: ПГПИ им.С.М. Кирова, 2004. — 216 с.

М.Ж. Спанов, Р.Е. Джуншеев, М.С. Жолдыбаева

Рефлексивное обучение системному анализу философии

Рефлексивное обучение системному анализу философии — это метод, направленный на расширение образовательного процесса, всестороннее и критическое восприятие философских знаний. Этот метод обеспечивает не только теоретическое усвоение философии студентами, но и анализ, а также изменение собственных мыслительных и познавательных процессов. Рефлексивное обучение позволяет глубоко понимать философию и систематически анализировать ее, что в свою очередь, способствует всестороннему развитию обучающихся. В статье рассматривается метод, направленный на углубление философского познания путем разработки критического и многогранного подхода к анализу философских концепций. В статье подчеркивается важность рефлексивного подхода к изучению и критическому анализу собственных мыслительных процессов, а также к овладению студентами философскими теориями. Рефлексивное обучение способствует интеграции философских знаний, позволяет выявлять и анализировать отношения между различными философскими направлениями и расширяет кругозор понимания философских проблем. Целью статьи является изучение и обоснование использования рефлексивного подхода в обучении системному анализу философии, направленному на развитие критического мышления, глубокого восприятия философских понятий и проблем, определение эффективности рефлексивного обучения, которое направлено на систематическое понимание теоретических и практических основ философии, а также определение ее роли в совершенствовании навыков критического мышления студентов.

Ключевые слова: философия, обучение, метод рефлексии, инновации, оценка, анализ, когнитив, метакогнитив, критическое мышление, логика, диалектика.

M.Zh. Spanov, R.E. Dzhunsheev, M.S. Zholdybayeva

Reflective Learning of Systematic Analysis in Philosophy

Reflective teaching of systematic analysis of philosophy is an important method aimed at deepening the educational process and comprehensive and critical perception of philosophical knowledge. This method provides theoretical assimilation by students of philosophy and analysis and modification of their own mental and cognitive processes. Reflective learning allows one to deeply understand philosophy and systematically analyze it, which in turn contributes to the comprehensive development of students. In the article, reflective teaching of systematic analysis of philosophy is considered a method aimed at deepening philosophical knowledge by developing a critical and multifaceted approach to the analysis of philosophical concepts. The article emphasizes the importance of a reflexive approach to the study and critical analysis of one's thought processes, as well as to students' mastery of philosophical theories. Reflective learning contributes to the integration of philosophical knowledge, allows to identification and analysis of relationships between different philosophical directions, and also expands the horizons of understanding philosophical problems. The purpose of the article is to study and justify the use of a reflective approach in the teaching of systematic analysis of philosophy, aimed at the development of critical thinking, deep understanding of philosophical concepts and problems, determining the effectiveness of reflective training aimed at a systematic

understanding of the theoretical and practical foundations of philosophy, as well as determining its role in improving students' critical thinking skills.

Keywords: philosophy, teaching, reflex method, innovation, evaluation, analysis, cognitive, metacognitive, critical thinking, logic, dialectics.

References:

- 1 Dewey, J. (1933). *How We Think*. D.C. Heath.
- 2 Kalashnikova, O.V. (1998). *Razvitie pedagogicheskoi refleksii: Prakticheskoe rukovodstvo dlia studentov i nachinaishchikh uchitelei* [The Development of Pedagogical Reflection: A Practical Guide for Students and new Teachers.]. Je.F.Zeer [Ed.]. Ekaterinburg: Ural [in Russian].
- 3 Dewey, D. (1997). *Psikhologiya i pedagogika myshleniya* [Psychology and Pedagogy of Thinking.]. (N.M. Nikolskoi, Trans). Moscow: Sovershenstvo [in Russian].
- 4 Ladenko, I.S. (Ed.). (1987). *Problemy refleksii: Sovremennye kompleksnye issledovaniia* [Issues of Reflection: Contemporary Comprehensive Studies]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].
- 5 Locke, J. (1985). *Sochineniia* [Collected Works]. I.S. Narskii, A.L. Subbotin (Ed.). (A.N. Savina, Trans). (Vols. 1–3, Vol. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
- 6 Biziaeva, A.A. (2004). *Psikhologiya dumaiushchego uchitelia: pedagogicheskaiia refleksiiia* [The Psychology of a Thinking Teacher: Pedagogical Reflection]. Pskov: Pskovskii Gosudarstvennyi Pedagogicheskii Institut imeni S.M. Kirova [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат

Спанов Мейирхан — философия ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті заң факультеті философия кафедрасының доценті, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-1695-7152>

Джуншеев Расилхан — философия ғылымдарының кандидаты, М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті философия және саясаттану кафедрасының доценті, Тараз, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

Жолдыбаева Мадина — магистр, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті заң факультеті философия кафедрасының аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0001-5744-0272>

Information about the authors

Spanov Meyirkhan — Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy, Faculty of Law, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-1695-7152>

Dzhunsheev Rasilkhan — Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science, Taraz University named after M.H. Dulati, Taraz, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-5792-7582>

Zholdybaeva Madina — Senior Lecturer of the Department of “Philosophy”, Faculty of Law, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Master of Science, Shymkent, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0001-5744-0272>